

“Mijn papier is op”

Brieven van Antonie Cornelis Oudemans aan Matthias de Vries

Roland de Bonth

“Ik zit hier midden in de geleerdheid”, zo luidde de titel van het boekje dat taalhistoricus Ewoud Sanders in 1998 publiceerde ter gelegenheid van de tweehonderdste geboortedag van Antonie Cornelis Oudemans (Dordrecht, 11 mei 1798 – Nijmegen, 1 oktober 1874). Na een hoofdstuk over zijn leven en werk presenteert Sanders een selectie uit de negentig brieven die Oudemans tussen 1847 en 1874 schreef aan de Rotterdamse taal- en letterkundige Arie de Jager (1806-1877). Die maken deel uit van de collectie van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde in Leiden. Het is de grootste en belangrijkste verzameling brieven van Oudemans die bewaard is gebleven.

Andere brieven van Oudemans zijn naar het oordeel van Sanders niet interessant genoeg om uitgegeven te worden, al maakt hij voor de zeventien brieven die Oudemans tussen 1854 en 1865 aan Matthias de Vries schreef een uitzondering. Wat deze brieven volgens hem de moeite waard maakt is dat ze niet alleen scherpe kritiek bevatten op twee bekende negentiende-eeuwse woordenboeken maar ook enkele zeer persoonlijke passages bevatten. Kopieën van de brieven van Oudemans aan De Vries worden bewaard in het archief van het Instituut voor Nederlandse Lexicologie, tegenwoordig het Instituut voor de Nederlandse Taal. Daardoor zijn ze voor onderzoekers minder gemakkelijk te raadplegen dan brieven die in bibliotheken of erfgoedinstellingen gearchiveerd zijn. Om de inhoud ervan toch binnen ieders bereik te brengen zijn ze in deze bijdrage integraal diplomatisch uitgegeven en waar nodig van annotaties voorzien.

Matthias de Vries behoeft weinig introductie. Na zijn promotie tot doctor in de letteren doceerde hij enige jaren aan het Stedelijk Gymnasium in Leiden voordat hij achtereenvolgens hoogleraar in Groningen en Leiden werd. De Middelnederlandse taal- en letterkunde had van jongs af aan zijn warme belangstelling en hij vatte dan ook het plan op een Middelnederlands woordenboek te vervaardigen. Slechts twee losse afleveringen voltooide hij omdat hij het in het belang van Nederland zijn plicht achtte een Nederlands woordenboek te vervaardigen, dat later de titel *Woordenboek der Nederlandsche Taal* zou krijgen. Daarvoor ontwierp hij samen met L.A. te Winkel een spelling die wij tegenwoordig kennen als de spelling-De Vries & Te Winkel.

Minder bekendheid geniet Anthonie Cornelis Oudemans. Hij werkte aanvankelijk als secondant op een kostschool en later als gouverneur. In Amsterdam richtte hij een instituut op en was daar lector in de natuurkunde voor de Maatschappij tot Nut van het Algemeen. Van

1833 tot 1839 was hij werkzaam als hoofdonderwijzer in Nederlands-Indië. Om gezondheidsredenen keerde hij terug naar Nederland en werd in 1857 schoolopziener in Zuid-Holland.

De Nederlandse taal en letterkunde hadden van meet af aan zijn warme belangstelling. Hij schreef een aantal school- en kinderboeken maar publiceerde ook veel in taalkundige tijdschriften. Daarnaast vervaardigde hij een woordenboek op de gedichten van Bredero en op de werken van P.C. Hooft. Zijn opus magnum is de zevendelige *Bijdrage tot een Middel- en Oudnederlandsch Woordenboek uit vele glossaria en andere bronnen bijeengezameld* (1869-1874).¹

Oudemans was een van de vele vrijwilligers die gehoor gaf aan de oproep om woorden bijeen te brengen voor behandeling in het woordenboek. Vanwege zijn grote taalkundige belangstelling en zijn taalkundige publicaties is het heel wel mogelijk dat De Vries hem persoonlijk benaderd heeft om bronnen te exciperen. Hoe het ook zij, het is duidelijk dat Oudemans zich vol overgave op deze taak heeft gestort.²

De zeventien brieven van Oudemans aan De Vries bestrijken een periode van iets meer dan tien jaar, van september 1854 tot januari 1865. Veruit het grootste gedeelte – veertien in totaal – heeft Oudemans geschreven in de jaren 1862 en 1863. Of er ook brieven van De Vries aan Oudemans bewaard zijn gebleven en waar die zich bevinden is niet bekend. Uit de brieven van Oudemans weten we dat De Vries niet altijd de tijd had of zich de moeite getroostte om terug te schrijven. Toch kunnen we uit de inhoud van Oudemans' brieven soms opmaken wanneer De Vries wel een antwoord stuurde.

Nr.	Van	Aan	Datum	
1	Oudemans	De Vries	[Leiden], 24 september 1854	
	De Vries	Oudemans		ontvangen 18 november 1860
2	Oudemans	De Vries	Amsterdam, 18 november 1860	
3	Oudemans	De Vries	Arnhem, 23 juni 1862	
4	Oudemans	De Vries	Arnhem, 17 oktober 1862	
	De Vries	Oudemans		25 oktober 1862, ontvangen 28 oktober 1862
5	Oudemans	De Vries	Arnhem, 3 november 1862	
	De Vries	Oudemans		13 november 1862
	De Vries	Oudemans		19 november 1862
6	Oudemans	De Vries	Arnhem, 20 december 1862	
7	Oudemans	De Vries	Arnhem, 26 december 1862	

¹ Aan het leven en het werk van Oudemans zal hier verder geen aandacht worden geschonken. Daarvoor verwijs ik naar de drie publicaties van Sanders uit de geraadpleegde literatuur.

² Zie Sanders (1993:12).

	De Vries	Oudemans		januari 1863
8	Oudemans	De Vries	Arnhem, 12 januari 1863	
	De Vries	Oudemans		21 januari 1863
9	Oudemans	De Vries	Arnhem, 24 januari 1863	
	De Vries	Oudemans		31 januari 1863 ontvangen
10	Oudemans	De Vries	Arnhem, 1 februari 1863	
11	Oudemans	De Vries	Arnhem, 8 februari 1863	
12	Oudemans	De Vries	Arnhem, 16 februari 1863	
13	Oudemans	De Vries	Arnhem, 18 februari 1863	
14	Oudemans	De Vries	Arnhem, 10 maart 1863	
	Oudemans	De Vries	[Arnhem, 17 maart 1863]	
16	Oudemans	De Vries	Arnhem, 31 maart 1863	
16	Oudemans	De Vries	Arnhem, 26 mei 1863	
17	Oudemans	De Vries	Arnhem, 6 februari 1865	

Op 2 maart 1993 – een dag voordat kroonprins Willem-Alexander het eerste exemplaar van de goedkope herdruk van het *Woordenboek der Nederlandsche Taal* in ontvangst zou nemen – publiceerde Sanders over deze correspondentie in *NRC Handelsblad* het artikel ‘Ik heb die woorden uit de mouw geschud’, verwijzend naar de talloze woorden uit verschillende bronnen die Oudemans op verzoek van De Vries aan hem had toegezonden. Elk woord kwam op een apart vel te staan en daarom vloog hij door zijn papiervoorraad heen. Niet voor niets vroeg Oudemans keer op keer aan De Vries om nieuwe vellen: “Mijn papier is op!”³ Met een bijdrage van naar eigen zeggen 16.000 woorden was Oudemans zonder enige twijfel – zoals Ewoud Sanders schreef – de ijverigste medewerker van het *Woordenboek der Nederlandsche Taal*.⁴

Geraadpleegde literatuur

- Dibbets, Geert, ‘Simon van Moock, romanpersonage – auteur’. In: *Jaarboek van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde*, 2001-2002 (Leiden, 2003), p. 35-57.
- Honings, Rick, ‘Een leesbibliotheekhouder op Begraafplaats Groenesteeg. Op zoek naar C.C. van der Hoek’. In: Anrooij, W. van & Hoftijzer, P. (red.), *Lezen in de Lage Landen*. Hilversum: Uitgeverij Verloren, 2020, p. 139-145.
- Kluijver, A. ‘Levensbericht van Matthias de Vries’. In: *Jaarboek van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde 1893*, p. 39-108.

³ Een riem (druk)papier van 500 vel kostte tussen 1850 en 1873 rond de vijf gulden. Dat was toentertijd een aanzienlijk bedrag en het is begrijpelijk dat Oudemans deze kosten niet voor eigen rekening wilde nemen. Pas na 1875 daalde de papierprijs als gevolg van de mechanisering en het gebruik van goedkopere grondstoffen. Lintsen, H.W. et al. (red.), *Geschiedenis van de techniek in Nederland*. De wording van een moderne samenleving 1800-1890. Deel II, p. 220.

⁴ Met dank aan Anne Dykstra, Ewoud Sanders en Nicoline van der Sijs voor hun opmerkingen en aanvullingen bij een eerdere versie van deze bijdrage.

- Sanders, Ewoud, 'A.C. Oudemans: de ijverigste medewerker van het WNT'. In: [Trefwoord 5](#) (1993), 25-30.
- Sanders, Ewoud, 'Ik heb die woorden uit de mouw geschud'. In: [NRC Handelsblad](#), 2 maart 1993, p. 12.
- Sanders, Ewoud, '*Ik zit hier midden in de geleerdheid*'. *Brieven van Antonie Cornelis Oudemans aan Arie de Jager 1847-1874*. Ingeleid en geannoteerd door Ewoud Sanders. Deventer, 1998.
- Verwijs, Eelco, 'Levensbericht van Anthonie Cornelis Oudemans Sr.' In: *Jaarboek van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde*, 1875, p. 143-154.
- Vries, Matthias de, *Verslag der redactie van het Nederlandsch Woordenboek, omtrent den staat harer werkzaamheden, van 1 julij 1856 tot 1 julij 1860*. Haarlem: A.C. Kruseman, 1860.
- Zuidema, W., 'Oudemans, Anthonie Cornelis'. In: *Nieuw Nederlandsch Biografisch Woordenboek*. Deel 1, 1394.

Geraadpleegde websites

- [Biografisch portaal](#)
- [Books.google.com](#)
- [Census Nederlands Toneel \(Ceneton\)](#)
- [Delpher](#)
- [Digitale Bibliotheek voor de Nederlandse Letteren \(DBNL\)](#)
- [Erfgoed Leiden](#)
- [Genealogieonline](#)
- [Historische woordenboeken Nederlands en Fries](#)
- [Openarchieven](#)
- [Wikipedia](#)

Brief 1 (24 september 1854)

WelEd. Hooggel. Heer

Den Heere M. De Vries.

Amice!

Onlangs verzocht gij mij u bij gelegenheid eens op te geven, welke blijspelen onze vriend Van Vloten⁵ my had toegezonden, die aan U toebehoorden. Zij zijn de volgende:

M. Willems, de Jonge.	Klucht van 't Bakkers Knaapje 1652. ⁶
G.C. Santens.	Lichte Wigger. 1617 ⁷
G. van Santen.	Van 't een op 't aar. 1624 ⁸
G.C. van Santen	Snappend Sijtgen 1620 ⁹
C. Biestkens	Claes Kloet. 1619 ¹⁰

Ik vermeen, dat gij een aantal der door u in den Warenar¹¹ aangehaalde Kluchten en blijspelen, in uw bezit hadt, waaraan boven genoemde vijf stuks in drie deeltjes niet beantwoordt. Wees dus zoo goed, mij met de boven genoemden, de overigen, die gij bezitten mocht, voor eenigen tijd af te staan.

Zoo ik mij niet bedrieg moet Prof^r. Siegenbeek¹² bezitter zijn van een groot aantal blijspelen, althans ik ben ooggetuige geweest, dat hij eenige honderden kocht op eene verkooping bij Van der Hoek.¹³ Ik zou u zeer verplicht zijn, als gij mij de vriendschap wildet bewijzen, van uwen vriend Siegenbeek daarnaar eens te vragen, en zoo hij die verzameling nog bezit, een goed woord bij hem te doen, om ze mij voor eenigen tyd te willen leenen.

Indien gij mij nog een pak papier zendt zal ik nog het een en ander voor het woordenboek verzamelen, en ook eenige Nederlandsche woorden op Java met eene geheel

⁵ [Johannes van Vloten](#) (1818-1883) was een taal- en letterkundige met een eigen(zinnige) visie op literatuur, geschiedenis en literatuurgeschiedenis. Hij verzorgde tal van tekstuitgaven van bekende en onopgemerkte auteurs.

⁶ Melchior Willems de Jonge, [Klucht van 't bakkers knaapje](#). Amsterdam, 1652.

⁷ Gerrit Cornelisz. van Santen, [Lichte Wigger](#). Leiden, 1617.

⁸ Gerrit Cornelisz. van Santen, [Van t'een op t'aer, soo wordmen niet dol](#). 's-Gravenhage, 1624.

⁹ Gerrit Cornelisz. van Santen, [Snappende Sijtgen](#). Leiden, 1620.

¹⁰ Nicolaes Biestkens, [Claes Kloet](#). Amsterdam, 1619.

¹¹ In 1843 bezorgde de 23-jarige Mathias de Vries een uitgave van P.C. Hoofts [Warenar](#), voorzien van een inleiding en aantekeningen. Hij droeg zijn editie op aan de Leidse hoogleraar Matthijs Siegenbeek.

¹² [Matthijs Siegenbeek](#) (1774-1854) werd in 1797 aan de Leidse universiteit benoemd tot hoogleraar Vaderlandse taal en welsprekendheid. Op last van de overheid ontwierp hij een spelling die in 1804 officieel werd ingevoerd.

¹³ Bedoeld is Christiaan Catharinus van der Hoek (1793-1876), boekhandelaar, uitgever en eigenaar van een commerciële leesbibliotheek op de Breestraat in Leiden (zie [Honings 2020](#)).

andere beteekenis gebruikt wordende als hier,¹⁴ en waardoor u of den boekhandelaar een debiet van een aanmerkelyk getal exemplaren in de Oost verzekerd wordt, alsook de namen van eenige vruchten, bloemen, boomen, enz die door de Nederlanders aldaar gebruikt worden, en dus in een woordenboek moeten voorkomen, wil het voor dat land goed zijn.

In afwachting van een en ander noem ik mij als altijd

t.à.v¹⁵

Oudemans.

Vh.¹⁶ 24 7ber¹⁷ 54.

Brief 2 (18 november 1860)

Amsterdam 18 Nov. 1860.

WelEd. Hooggel. Heer en zeer geachte vriend!

Heden morgen werd ik zeer aangenaam verrast, door de ontvangst van Uw derde verslag omtrent het Nederl. Woordenboek.¹⁸ Ik heb het, even als vroeger de mij toegezondene vruchten van uwen arbeid, met veel genoegen gelezen, en op bl. 16 zie ik dat gij mijner nog herdacht hebt.¹⁹ Ontvang voor een en ander mijnen hartelijken dank.

¹⁴ Op 25 juli 1834 vertrok Oudemans met vrouw en vijf kinderen naar Java waar hij zes jaar lang het ambt bekleedde van Hoofdonderwijzer aan de 1ste Gouvernements-school voor lager Onderwijs in Weltevreden, een voorstad van Batavia (Verwijs 1875: 146-147).

¹⁵ *Tout à vous*, 'geheel de uwe'.

¹⁶ *Vh.*, 'van huis'. Oudemans woonde toentertijd in Leiden.

¹⁷ *7ber* was een gebruikelijke afkorting van *september*, letterlijk 'de zevende maand'.

¹⁸ Het betreft het [*Verslag der redactie van het Nederlandsch Woordenboek, omtrent den staat harer werkzaamheden, van 1 julij 1856 tot 1 julij 1860*](#). Haarlem, 1860.

¹⁹ Daar schrijft De Vries dat de voorraad van uittreksels uit vaderlandse schrijvers aanzienlijk is toegenomen. Het woordenboek op de gedichten van Bredero, door A.C. Oudemans in 1857 voltooid, bood daartoe een uitstekende gelegenheid: "Van het begin tot het eind werd de rijke inhoud van dit werk, zoo mild met aanhalingen uit andere kluchtspelen van gelijktijdige dichters gestoffeerd, in onze verzameling opgenomen." (De Vries 1860: 16).

In lang heb ik geene aflevering van Maerl. ontvangen.²⁰ Ik bezit nog maar drie afl. van het 1ste deel.²¹ Mochten er meer afl. reeds verschenen zijn, dan zoudt gij mij zeer verplichten de toezending door het intermediair van Van der Hoek, bij gelegenheid te bespoedigen.

Groet s.v.pl. Te Winkel²² van mij en verzoek hem tevens mij niet te vergeten, als er een stuk van de *Taalgids* uitkomt.²³ Tot nog toe heb ik slechts 2 nummers van den 2^{en} jaargang.²⁴ Mij dunkt er moeten reeds meer nummers verschenen zijn.²⁵

Mijn respect aan Mevrouw²⁶ verzoekende en hopende dat al de uwen²⁷ welvarend zijn, noem ik my hoogachtend en vriendschappelijk

U Dv Dr²⁸ en vriend

A.C. Oudemans. Sr.²⁹

²⁰ In 1784 bezorgden J.A. Clignett en J. Steenwinkel een tweedelige editie van de *Spiegel Historiael*. In 1853 nam de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde het besluit een editie te vervaardigen van het nog niet uitgegeven gedeelte van de *Spiegel Historiael*. Matthias de Vries en Eelco Verwijs werden daartoe aangesteld. Het werk verscheen aanvankelijk in zes losse afleveringen en werd in 1858 in zijn geheel als derde deel gepubliceerd. Daarna bezorgden De Vries en Verwijs – opnieuw in losse afleveringen – een nieuwe, verbeterde uitgave van de druk uit 1784. Het eerste deel daarvan verscheen in 1861, het tweede deel volgde in 1863. Om verwarring te voorkomen – deel 1 droeg als jaartal 1861, deel 2 1863 en deel 3 1858 – werden de drie delen in 1863 – met dat jaartal op de titelpagina – herdrukt. De ontdekking van een handschrift in Wenen leidde tot een vierde deel dat in 1879 verscheen. *Met dank aan Frits van Oostrom en Jos Biemans voor het verstrekken van inlichtingen over deze editie.*

²¹ Het is niet met zekerheid vast te stellen of Oudemans hier verwijst naar afleveringen van het eerste door De Vries en Verwijs bezorgde deel met de onuitgegeven stukken uit 1858 of naar afleveringen van het eerste deel van de heruitgave van de editie van Clignett en Steenwinkel uit 1861. Omdat Oudemans in zijn brief van 18 november 1860 schrijft dat hij al lang geen nieuwe afleveringen heeft ontvangen en de eerste drie afleveringen van het derde deel in 1857 respectievelijk 1858 zijn verschenen, is de eerste lezing het meest voor de hand liggend.

²² [Lammert Allard te Winkel](#) (1809-1868), onderwijzer en taalkundige die samen met Matthias de Vries de eerste wetenschappelijke spelling van het Nederlands ontwikkelde.

²³ *De Taalgids. Tijdschrift tot uitbreiding van de kennis der Nederlandsche Taal* stond onder redactie van A. de Jager en L.A. te Winkel. Er verschenen tussen 1859 en 1867 negen jaargangen, die elk uit drie afleveringen bestonden.

²⁴ Oudemans maakt hiervan ook melding in zijn brief van 5 februari 1861 aan Arie de Jager (zie Sanders 1998: 85).

²⁵ Het zou kunnen zijn dat het derde nummer van de tweede jaargang in november of december 1860 is verschenen. Het *Algemeen Handelsblad* van 11 januari 1861 bevat namelijk een advertentie voor de complete tweede jaargang van het tijdschrift, die bestond uit drie afleveringen.

²⁶ Matthias de Vries was op [30 mei 1849](#) getrouwd met [Cornelia Wilhelmina van der Hoop](#) (1823- 22 juli 1850), die hem kort na de bevalling van hun zoon Abraham ontviel. Hij hertrouwde op 4 april 1853 in Groningen met jonkvrouw [Geertrui Johanna Gockinga](#) (8 maart 1824 – 3 december 1890).

²⁷ Matthias de Vries had vier kinderen. Uit het huwelijk met zijn eerste vrouw kwam een zoon voort: [Abraham](#) (1850-1888). Met zijn tweede vrouw kreeg hij een [dochter](#) (1858-[1881/1882](#)) en nog twee zonen: [Scato Gocko](#) (1861-1937) en [Johan Herman](#) (1863-1923).

²⁸ U DV Dr, 'Uw Dienstvaardige Dienaar'.

²⁹ Met de toevoeging senior onderscheidde hij zich van zijn zoon A(ntoine) C(orneille) Oudemans (1839-1895), hoogleraar scheikunde in Delft.

Brief 3 (23 juni 1862)

Den Heere Prof^r De Vries
te Leiden

Hooggeachte vriend!

Van tijd tot [sic, RdB] een vreemd woord vindende of een woord dat niet bij Weiland³⁰ voorkomt, teken ik het op, om aan het Woordenboek toe te voegen.

Hiernevens een proefje. Uw oordeel hierover franco³¹ inwachtende, kan ik er wellicht meer vinden en voor u opteekenen.

Hoogachtend

Uw D^r & Vr.

A.C. Oudemans

Arnhem. Steenstraat

n°. 314.³² 23 Juny 62.

Brief 4 (17 oktober 1862)

Arnhem 17 Oct. 1862.

Amice!

Ik ben sedert eenigen tyd weder bezig geweest uit mijne verzameling eenige woorden voor het Woordenboek te verzamelen, en heb reeds weder een voorraad van 450 woorden, die, mijns erachtens, niet in een woordenboek mogen gemist worden. Meer dan 350 daarvan komen noch bij Weiland, noch by Moock³³ voor. Daar waar ik bij Weiland wel plaats en uit oude schrijvers vond bijgebracht, doch zonder verdere aanduiding, heb ik de plaats nader bepaald.

³⁰ [Pieter Weiland](#) (1754-1842) was grammaticus en lexicograaf. Hij is vooral bekend geworden door de *Nederduitsche spraakkunst* (1805) die hij in opdracht van de regering schreef. Van 1799-1811 stelde hij – samen met J. van Convent en G. Bruining – zijn elfdelige *Nederduitsch taalkundig woordenboek* samen.

³¹ Bij franco verzending betaalt niet de ontvanger maar de verzender de vracht- of portokosten.

³² In mei 1862 verhuisde Oudemans vanwege de gezonde lucht van Amsterdam naar Arnhem waar hij 'een bovenhuis met 10 fraaie kamers' in de Steenstraat had gehuurd (zie Sanders 1998: 87).

³³ Het betreft het *Nieuw Fransch-Nederduitsch en Nederduitsch-Fransch woordenboek* van S.J.M. van Moock, dat tussen 1843 en 1846 was voltooid. Dit woordenboek zou een van de voornaamste bronnen worden voor wat later de Grote Van Dale zal gaan heten.

Als ik het voorbeeld zelf niet wist, heb ik het woord daarom niet veronachtzaamd, maar de plaats aangewezen, waar het te vinden is.

Ik heb een aantal woorden, die in *Bilderdijk* en andere dichters voorkomen, weggelaten, omdat ik wist dat die dichters reeds geëxcerpeerd waren.³⁴

Ik heb echter geen papier genoeg om alles af te schrijven, dus wees zoo goed om my daartoe het noodige franco toe te zenden, want waarschijnlijk zal het getal van 450 wel op 800 gebracht worden.

In der tijd heb ik u mijn portret³⁵ aangeboden, gaarne zou ik en revanche³⁶ een photographie-portr. alias visitekaartje van u ontvangen.

Ontvang met Mevrouw onze welgemeende groeten, en geloof mij steeds

t.t.³⁷

Oudemans.

Portret dat Oudemans vermoedelijk heeft opgestuurd aan Matthias de Vries
[bron: Sanders 1998]

³⁴ In de bronnenlijst van het *Woordenboek der Nederlandsche Taal* is na te gaan sinds wanneer welke bronnen van welke auteurs gebruikt zijn (zie gtb.ivdnt.org, Zoeken in bronnenlijst).

³⁵ Waarschijnlijk gaat het hier om de (ongedateerde) foto die op de achterkant van Sanders 1998 staat.

³⁶ *En revanche*, 'als tegenprestatie'.

³⁷ *Totus tuus*, 'geheel de uwe'.

Arnhem 3 Nov. 1862.

Zeer geachte Vriend!

Uwe letteren van 25 Oct. j.l. zijn mij met het pak papier wel in orde geworden maar eerst den 28 sten. Het was dus goed dat er geen haast bij was.

Het bericht omtrent uwen, door de letterkundige wereld hooggeschatten, vader heeft mij pijnlijk aangedaan.³⁸ Alleen door zijne onbegrijpelijke nasporingen met betrekking tot de boekdrukkunst hebben hem eene eerzuil opgericht.³⁹ Wat is zijn styl vloeiend, overtuigend en wegslepend, en wat overtreffen stijl en inhoud die van Scheltema,⁴⁰ welke over hetzelfde onderwerp zoo veel geschreven heeft. Mocht die brave, ijverige, geleerde man U en der natie ontvallen, troost u dan met de gedachte dat hij voor ons allen blijft leven in hetgeen hij voor de wetenschap met zooveel vrucht en ijver gedaan heeft, dat hij blijft leven in zonen,⁴¹ die, zijne voetstappen volgende, sieraden zijn der maatschappij.

Nadat ik mij op nieuws had nedergezet, om woorden op uw papier te brengen, die, mijns bedunkens, volgens de eischen der tegenwoordige behoefte niet mogen ontbreken in een woordenboek, waarnaar twee Koninkrijken⁴² reeds verlangend naar uitzien, waren uwe bladen binnen twee dagen gevuld.

Ik zou ze u nu reeds zenden ten getale van 800, maar dan zou ik, voortgaande, telkens in herhalingen kunnen vervallen en dit zou tijd verlies en papierverknoeiing ten gevolge hebben.

Al deze woorden, meestal behoorende tot het nieuwe tydvak der taalkunde, staan noch in Weiland's Groot woordenboek,⁴³ noch in Moock. Beide Woordenboeken dragen de duidelijkste kenmerken van onvolkomenheid, ook in den tijd, toen zij werden samengesteld,

³⁸ [Abraham de Vries](#) (1773-1862) was doopsgezind predikant en na zijn emeritaat stadsbibliothecaris van Haarlem. Matthias de Vries zal in zijn brief van 25 oktober geschreven hebben dat het niet goed ging met zijn vader. Op de dag dat Oudemans zijn reactie schreef – 3 november 1862 – overleed Matthias' vader.

³⁹ Abraham de Vries deed uitgebreid onderzoek naar de geschiedenis van de boekdrukkunst in Nederland in het algemeen en het werk van de (Haarlemse drukker) Laurens Janszoon Coster in het bijzonder (zie de lijst van geschriften achter zijn [levensbericht](#)).

⁴⁰ [Jacobus Scheltema](#) (1767-1835) was jurist en historicus. In 1834 publiceerde hij een [Levensschets van Laurens Janszoon Koster](#).

⁴¹ Uit het huwelijk tussen Abraham de Vries en Hillegonda van Geuns (1791-1866) werden vier kinderen geboren. Matthias had een oudere broer Gerrit de Vries Azn. (1818-1900), die politicus werd en van 1872 tot 1874 minister van justitie was. Zijn broertje Jeronimo Abrahamszoon (1822-1824) overleed voor zijn tweede verjaardag, terwijl zijn enige zus hem overleefde: Hillegonda Hieronijma de Vries (1825-1899).

⁴² Het Koninkrijk der Nederlanden en het Koninkrijk België, dat zich in 1830 na de Belgische revolutie had afgescheiden van het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden, waartoe het sinds 1815 behoorde.

⁴³ De vraag is naar welke uitgave Oudemans hier verwijst. Bedoelt hij Weilands elfdelige *Nederduitsch taalkundig woordenboek*. Of gaat het hier om het [Groot Nederduitsch Taalkundig Woordenboek](#) uit 1859, dat inhoudelijk gezien nagenoeg gelijk is aan de vijfdelige groot octavo druk die toen al enige tijd uitverkocht was?

en hunne schrijvers hebben getoond, dat zij volslagene vreemdelingen waren op het gebied van kunsten en wetenschap.⁴⁴

Als gij de lijst mijner woorden zult inzien, dan ik twijfel hieraan niet, zult gij, even als ik was, ten hoogste verbaasd zijn, over beider nalatigheid of beider bekrompenheid, en vooral over Weilands vrees, om woorden op te nemen, die eenigzins naar de fransche lucht roken. Ik heb die 800 woorden letterlijk uit de mouw geschud, en zal er waarschijnlijk nog een à twee maal zoo veel in het hoofd krijgen. Gisteren ben ik er in de stilte voor gaan zitten op mijne studeerkamer, en eer ik geroepen werd om koffij te drinken, had ik 225 nieuwe woorden gevonden, die in geen van beiden te vinden zijn. De meeste verbeteringen en vergemakkelingen in het leven, zijn in die twee werken niet genoemd. Men zou zeggen, dat Weiland en Mooock of kluizenaars of pelgrims, of armoedige luidjes geweest waren, die zich aan alle gemakken des levens, aan alle maatschappelijke gebruiken, aan al wat de Engelschen “comfortable” noemen, vreemd waren. Ik zal u, tot een voorbeeld, om mijn zeer ongunstig oordeel te rechtvaardigen, slecht behoeven optenoemen eenige woorden die mij zoo in den geest komen, en die niet bij hen te vinden zijn, als “wenschelijkheid, volksvereeniging, kinderplicht, aansluiting, aangezichtspijn (tique douloureux), kinderwinkel, pijlsnel, ijsplant, tafellamp, scheepstijding, scheepsruimte, bruidskrans, lepeldoos, tafelbak, vloerkleed, rondrijven, en nog 10,000 anderen meer.

Het is dus zeer natuurlijk, dat ik die woorden niet met aanhalingen uit den eenen of anderen schrijver heb kunnen verrijken. Meld mij s.v.pl. of deze, zoo ik vermeen, schoone aanvulling in het woordenboek zoo ontvangen en niet er zijde gelegd zal worden.

Behalve de “nouvelle créations” zal men er woorden bij vinden, waarop zeer waarschijnlijk de aandacht mijner medewerkers⁴⁵ niet kan gevallen zijn.

Als dit mijn werk wordt geapprecieerd, zend mij dan nog de dubbele hoeveelheid papier als van 25 Oct.

Mijne vrouw⁴⁶ is sedert eene groote maend aan het sukkelen en is uiterst zenuwachtig en zwak. God geve, dat zij mij niet kome te ontvallen.

Houd s.v.pl. uwe belofte ten opzichte van Uw portret, en ontvang met de uwen onze aller hartelijke groeten, en geloof my

t.t.

A.C. Oudemans S^r.

Brief 6 (20 december 1862)

⁴⁴ Pieter Weiland werd na zijn studie theologie predikant en bleef dat tot aan zijn emeritaat, Simon Johan(nes) Matthijs van Mooock was kostschoolhouder in Delft (zie over hem Dibbets 2003).

⁴⁵ Uit deze mededeling kan worden afgeleid dat Oudemans de woorden niet allemaal zelf verzamelde maar daarin geholpen werd door anderen.

⁴⁶ Jacoba Adriana Hammecher (1800-1862) trouwde op 23 februari 1825 met Oudemans.

Zeer waarde en hooggeachte vriend!

Ik heb twee brieven van 13 en 19 Nov. van u voor mij liggen, die ik nog niet beantwoord heb, want alsnog verpletterd van den slag, die mij getroffen heeft,⁴⁷ had ik daartoe den lust en den moed niet.

Ook mij viel het zeldzame voorrecht ten deel, met de vrouw myner innige liefde 38½ jaar verbonden te zijn geweest,⁴⁸ en mijne kinderen op één na volwassen en meerderjarig te zien.⁴⁹

Ware zij mij vroeger ontvallen, de ramp zou groter geweest zijn. Het was Gods wijze wil, en ik moet zeggen Gods goedheid haar leven in een beter te verwisselen, want de geneesheer verklaarde mij, dat, hadde zij langer geleefd, haar leven een leven van bittere ellende en smart zou geweest zijn. Donderdags 13 Nov., den zelfden dag dat gij mij schreeft, deed zij mij des avonds nog van mijne kamer roepen, om een domino-tje met haar te spelen. Toen het spel half uit was, kreeg zij koorts. De doktor deed haar naar bed gaan, en de volgende dagen vrijdag en zaterdag is zy nog uit haar bed geweest, en heeft nog met ons allen als een gezonde gesproken, en des zaturdags avonds tegen 9 uren begon ik haar naderende dood te zien. Des zondag 's morgens te 5 uren hoorde ik den doodsnik, die tot des avonds 9 uren aanhield. Wat en hoe ik verpletterd ben, kan ik U niet zeggen, want ik ben alles kwijt. Door het aanstaande huwelijk myner jongste dochter,⁵⁰ blijf ik met de oudste alleen. Hoe verdrietig zal zulks voor mij zijn, doch ik hoop mijne vrouw spoedig in de eeuwigheid te volgen, ik beschouw mijne taak als afgewezen.

Die weinige dagen, welke mij nog overblijven, wil ik mij beijveren om nog eenige diensten aan maatschappelijke belangen toe te brengen, en tot deze behooren ook de werkzaamheden voor het Woordenboek.

Ik heb reeds 1500 woorden opgeteekend die noch in W. noch in M. te vinden zijn, maar mijn papier is op. Op uwen raad ben ik by den Heer Nyhoff alhier geweest om bladen papier te laten afsnijden, doch toen deze 'thuis kwamen waren zy dubbeld gevouwen, en dus kon ik ze niet gebruiken, ook was het papier veel slapper, dan wat ik door u ontvangen heb.

Nyhoff had mij den vorigen dag medegedeeld dat hij bij U de zaak van het Woordenboek gezien had, en dus maakte ik hem opmerkzaam dat hy dus zeer wel wist dat die bladen, door het dubbelvouwen, onbruikbaar waren. Daarop deed hij de vouwen er uit doen, en de bladen pletten, zoodat de vouw er oogenschijnlijk uit is, doch met de minste buiging geeft die vouw weer mede.

⁴⁷ Zijn echtgenote was op 16 november 1862 overleden.

⁴⁸ Een rekensom leert dat zij elkaar dus in het voorjaar van 1824 moeten hebben leren kennen.

⁴⁹ De zeven kinderen van Oudemans die de volwassenheid bereikten, waren: Corneille Antoine Jean Abram Oudemans (1825-1906), Jean Abraham Chrétien Oudemans (1827-1906), Antoine Corneille Oudemans (1831-1895), Christine Antoinetta Oudemans (1833-1909), Anne Mari Oudemans (1835-1916), Wilhelmina Oudemans (1839-1883), Jacques Adrien Oudemans (1844-1906). Hun foto's zijn opgenomen achterin Sanders 1998.

⁵⁰ [Wilhelmina Oudemans](#) trad op 18 juni 1863 in het huwelijk met advocaat [Jan Jacob van Geuns](#) (1836-1915).

Ik heb de ontvangst geweigerd onder voorbehoud er u over te schrijven, en het zou mij aangenaam zijn als gij mij schreeft dat het er zoo naauw niet op aankomt, want dan zal ik die vellen trachten te gebruiken.

Uit uw Verslag van het Woordenboek, dat ik weder *à la De Vries*, d.i. Overschoon vind, zie ik dat gij (God dank!) eindelyk tot *lachen, kachel, knoeyen*⁵¹ enz. zijt overgegaan,⁵² en dit zal veel goed onder de gemeenten doen. Schrijf mij welk is uw gevoelen over *samen* of *zamen*?

In geval gij berust in de levering van het afgesneden papier, dan ben ik zoo vrij U nevensgaande rekening ter betaling aan te bieden, waarvoor ik een postwissel⁵³ op den Heer Nijhoff te gemoet zie.

Volgens uw rapport heeft Te Winkel al de woorden, met *aan* beginnende, reeds af.

Ik hoop echter dat het drukken nog niet zal begonnen zijn,⁵⁴ want ik vooronderstel, dat er in mijne aan te bieden verzameling nog wel eenige zullen zijn, die Zyn E^d nog niet heeft.

Bij een kritisch onderzoek, worden de leemten en gebreken in de Woordenb. van W en M.⁵⁵ hoe langer hoe grooter. Wie heeft het ooit gehoord, dat *zoo veel duizenden* woorden, in hun tyd bekend, er niet instaan. O.a. *verplegen, verpleegster, verpleger, verpleging* en duizende anderen meer.

Geene wetenschappelijke, geene gewone daagsche woorden, geen enkel woord dat eenig gemak des levens uitdrukt is er in te vinden, en als slechts $\frac{1}{3}$ van myne nieuwe verzameling voor het Woordenboek bruikbaar gevonden wordt, dan zal myne moeite nog beloond, en de redacteur meer gewaarborgd zijn.

Myne aanhalingen zijn, ja, uit romans, maar juist in die werken en niet in anderen, vindt men die woorden. Velen zijn sec. d.i. zonder bewijsplaats. Schrijf mij s.v.pl. dadelijk, want ik wacht op papier. Adieu Uw vriend

Oudemans

Ontvang mynen hartelyken dank voor uw schoon portret.⁵⁶

⁵¹ Deze spellingen wijken af van de door Siegenbeek voorgeschreven vormen; die zouden luiden *lagchen, kagchel* en *knoeyen*.

⁵² In het *Verslag der redactie van het Nederlandsch Woordenboek, omtrent den staat harer werkzaamheden, van 1 julij 1860 tot 1 julij 1862* laat De Vries op de ongenummerde, tweede pagina van de inleiding weten dat hij zich niet langer zal houden aan de door Siegenbeek ontworpen spelling en vanaf het onderhavige verslag: "de oude gewoonte laat varen, om nu voortaan die schrijfwijze te volgen, die met mijne wetenschappelijke overtuiging overeenstemt."

⁵³ Een postwissel is een formulier waarmee men per post geld kan verzenden. Zie [Wikipedia](https://nl.wikipedia.org/wiki/Postwissel).

⁵⁴ Waarschijnlijk was dat nog niet het geval: de eerste aflevering van het *Woordenboek der Nederlandsche Taal* verschijnt pas in september 1864.

⁵⁵ Te weten van Weiland en Van Moock.

⁵⁶ Er bestaan verschillende portretten van Matthias de Vries. Gezien de leeftijd van de afgebeelde is het aannemelijk dat De Vries de foto heeft opgestuurd die hier is opgenomen.

[bron: [Biografisch portaal](#)]

Brief 7 (26 december 1862)

Arnhem 26 Dec. 1862

Waarde en zeer geachte vriend!

Op uw verzoek gaan hier bij 100 woorden beginnende met A. Velen dezer woorden zullen waarschijnlijk reeds in uwe verzameling zijn, doch al hadde ik slechts tien goede woorden, van de honderd die door de redactie kunnen opgenomen worden, dan heb ik toch niet voor niet gewerkt.

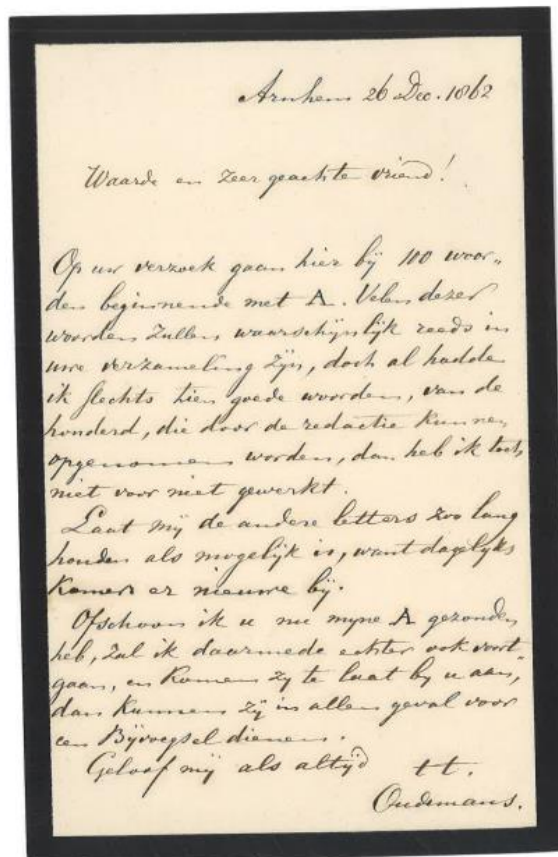
Laat mij de andere letters zoo lang houden als mogelijk is, want dagelyks komen er nieuwe bij.

Ofschoon ik u nu myne A gezonden heb, zal ik daarmede echter ook voortgaan, en komen zy te laat by u aan, dan kunnen zij in allen geval voor een Bijvoegsel dienen.

Geloof mij als altijd

t t.

Oudemans.

Originele brief met rouwrand vanwege het overlijden van Oudemans' vrouw
[Archief WNT, Instituut voor de Nederlandse Taal]

Brief 8 (12 januari 1863)

Arnhem 12 Januarij 1863

Amice!

Ik heb in deze week weder eene brochure van u ontvangen, welke ik met gretigheid gelezen heb.⁵⁷ Ik vind dit stukje en uw verslag van het Nederl. Woordenb.⁵⁸ beiden weêr zeer fraai en voor de toezending van beiden betuig ik u mijnen warmen dank.

Ik heb heden drie pakketten voor U bij den H^r Nyhoff bezorgd, die ze u per boekverkoopers gelegenheid franco zal doen geworden.

Bij de 100 woorden, die gy van mij van de A ontvangen hebt, voeg ik nu de volgende daarbij

⁵⁷ Vermoedelijk refereert Oudemans hier aan: [Het ware liberalisme in de Nederlandsche spraakkunst](#). Het is de tekst van een toespraak die De Vries had voorgedragen tijdens de vergadering van het Zevende Taal- en Letterkundige Congres in Brugge op 8 september 1862.

⁵⁸ Bedoeld wordt: [Verslag der redactie van het Nederlandsch Woordenboek, omtrent den staat harer werkzaamheden, van 1 julij 1860 tot 1 julij 1862](#) (Haarlem, 1862).

Als van

A nog 55 dus in het geheel	155
Van B	303
" C	31.
" D	109.
" E	29.
" F	38.
" G	165.
" H	176.
" I en J.	42.
" K	354
Te zamen	1402

Van de overige letters heb ik stellig reeds meer dan 1400 verzameld en deze zullen weldra volgen, ofschoon ik telkens nieuwe woorden op de reeds verzondene letters vind, die ik W en M. niet zijn opgenomen.

Hiernevens de quitantie van Nyhoff. Als ik meer papier noodig heb, zal ik het maar weder bij Zyn E^d bestellen.

Het zou mij aangenaam zijn van U te vernemen of gy die pakjes ontvangen en ingezien hebt. Gaarne wilde ik weten of mijne genomene en nog te nemen moeite van eenig nut is voor het woordenboek. Dus hierop verwacht binnen kort eenig antwoord.

Mijne dochter verleden week te Leiden zijnde heeft U eene visite willen brengen, maar zy had met van Geuns⁵⁹ het genoegen niet U thuis te treffen.

Wees van ons allen hartelijk gegroet en geloof mij als altijd

t. t.

Oudemans.

Brief 9 (24 januari 1863)

Arnhem 24 January 1863

Amice

Uwe letteren van 21 dezer hebben verheugd, doordien gy eene goedkeuring over de door mij verzamelde woorden hebt uitgesproken.

Ik ga dus op den zelfden weg voort.

⁵⁹ Dat zal zijn jongste dochter Wilhelmina Oudemans geweest zijn die later dat jaar zou trouwen met Jan Jacob van Geuns.

Onlangs zond ik u er 1402
Thans zend ik U van de

A	21
B	62
C	2
D	12
E	7
F	6
G	24
H	23
I en J	11
K	23
	191
L	151
dat is te zamen	1744

Hoogst aangenaam zal het mij zijn, Uw spelling-ontwerp te ontvangen,⁶⁰ waarnaar ik reikhalzend uitzie, en volgaarne wil ik u by eene volgende toezending myne gedachte daarover mededeelen, ofschoon ik, à priori, er zeer gunstig over denk, want uwe inzichten in de taal, heb ik altyd bewonderd, en waart gij de man geweest, die in 1804 had moeten optreden, om eene spelling naar de behoefte des tijds zamen te stellen,⁶¹ ik vertrouw dat er zoo vele nonsens, waarvan de kanker te diepe verwoestingen heeft achter gelaten, dan dat er aan herstel gedacht kan worden, niet in onze taal zou geslopen zijn.⁶²

Om alles te verbeteren, daarvoor is het nu te laat, doch voor elke verbetering door U in onze taal aangebracht, zal ik ten minste, als met hart en ziel voor myn eigendom (myne taal) willende strijden, zeer dankbaar zijn.

Ontvang myne beste groeten, breng myn respect aan Mevrouw De Vries over, en meld mij s.v.pl. by eene volgende gelegenheid iets van uwe kinderen,⁶³ en welke richting gy vooral in den oudsten⁶⁴ bespeurt.⁶⁵

Myne dochters verzoeken U en Mevr. ook hare eerbiedige groeten over te brengen. Vaart wel met de uwen en geloof my

⁶⁰ Dit ontwerp zou later dat jaar verschijnen: L.A. te Winkel en Matthias de Vries, [*De grondbeginselen der Nederlandsche spelling - ontwerp der spelling voor het aanstaande Nederlandsch woordenboek*](#) (D. Noothoven van Goor, Leiden 1863).

⁶¹ In plaats dus van de Leidse hoogleraar Matthijs Siegenbeek die met deze taak belast werd.

⁶² Voor een zeer beknopt overzicht van de spellinggeschiedenis in de achttiende eeuw, zie [*Onze Taal*](#).

⁶³ Matthias' tweede echtgenote was op dat moment zwanger van haar derde kind, een zoon die op 10 mei 1863 zou worden geboren. Haar oudste kind – een meisje – werd geboren in 1858, haar oudste zoon zag het levenslicht in 1861.

⁶⁴ Het oudste kind naar wie Oudemans verwijst, heet Abraham de Vries en was geboren op 21 juli 1850. Zijn moeder overleed in het kraambed.

⁶⁵ Omdat Abraham toentertijd pas 12 jaar oud was, zal vermoedelijk nog niet duidelijk zijn wat hij wilde worden. Wel weten we dat hij later officier van justitie was bij de Raad van Justitie in Soerabaja, waar hij op 38-jarige leeftijd overleed.

t.t

Oudemans

Brief 10 (1 februari 1863)

Arnhem 1 feb^r 63

Waarde Vriend!

Gisteren ontving ik het beloofde exempl. Ontwerp der Spelling.⁶⁶ Ik zal het eens bedaard doorlezen. Ik dank u hartelijk en ik beloof er mij veel goeds van.

Mijn papier is weder op. Ik heb maar *één boek* of 96 blaadjes op nieuw laten komen. Door middel van Brill kunt gij mij een kartebelletje⁶⁷ doen toekomen, even als genoemd exempl. waarin ik vernemen zal, of ik nog meer papier, van een beter soort, mag bestellen. Zie hier weder eene kleine bezending.

Van	A	7
"	B	7
"	D	9
"	F	2
"	G	7
"	H	7
"	I	2
"	K	8
"	L	7
"	M	130
"	N	59

245 vroeger nog ontvangen
1743
1988.

Zijt hartelijk van ons allen gegroet en geloof mij steeds

tt

Oudemans.

⁶⁶ Zie voetnoot 53.

⁶⁷ *kartebelletje*, 'klein, of kort, niet-officieel briefje'. Tegenwoordig spellen we *kattebelletje*.

Brief 11 (8 februari 1863)

Arnhem, 8 Feb^r 1863

Amice!

Hiernevens ontvangt gij weder een pakket, inhoudende van

A	2
B	5
D	3
H	3
K	4
L	2
M	4
N	2
O	137
P	171
Vroeger gezonden	1988
Te zamen	2321

In de volgende week zal ik u weder een pakket doen toekomen. Myn papier is op.

t.t.

O

Brief 12 (16 februari 1863)

Arnhem 16 Feb^r 1863

Zeer geachte vriend!

Ruim 14 dagen geleden heb ik in een pakket voor het woordenboek, een brief aan U bijgevoegd. Deze verdiende eenig antwoord. Ik gaf u een wenk dat gy door Brill uwe brieven mij kosteloos kunt doen toekomen, zoo als ik u mijne pakketten door tusschenkomst van Nijhoff alhier.⁶⁸

Tot heden heb ik geen antwoord op mijne vraag “of ik op nieuw papier mag bestellen omdat mijn voorraad op is” ontvangen. Dewijl ik uw naam niet vond op de lyst der

⁶⁸ Het gaat om de uitgeverij “Is. An. Nijhoff en Zoon”. Die naam kreeg uitgeverij “I.A. Nijhoff” toen [Paulus Nijhoff](#) (1821-1867) in 1853 zijn vader [Isaac Anne Nijhoff](#) (1795-1863) opvolgde.

comparanten bij de Akademie te Amsterdam,⁶⁹ dacht ik, dat gij wellicht door ziekte belet waart mij te schrijven. Misschien, dacht ik later, heeft Nijhoff de twee pakketten De M. N. O. en P bevattende nog niet verzonden.

Ik hoop nu van U eenige inlichting omtrent uw stilzwijgen op mijne vraag te ontvangen. Reeds hebt gij 2321 bladen ontvangen, bij deze gelegenheid zend ik u weder

Van A tot P ingesloten	21 blad.
Van R	186
Van S	72
Makende met de	2321
juist	2600

Nu vertrouw ik binnenkort een antwoord te ontvangen, waarna ik my na vriendschappelijke groete noem

t t.

Oudemans.

Brief 13 (18 februari 1863)

Arnhem 18 Feb^r 1863

Zeer geachte Vriend!

Drie weken geleden heb ik den H^r Nijhoff alhier een pakket voor u ter handt gesteld, waarbij een brief gevoegd was, waarop ik uw antwoord nog altyd ben wachtende.

Ik raadde u toen aan, ter besparing van briefport, mij, door het intermediair van Brill,⁷⁰ uwe letteren toe te zenden.

Veertien dagen geleden heb ik u mijn verzoek herhaald, doch ook hierop geen antwoord ontvangen.

Gisteren heb ik weder een pak verzonden, denkende dat Nijhoff zulks dien dag nog verzenden zou, maar toen ik er naar informeerde, zou het tot vrijdag aanstaande bij hem blyven liggen.

Het aantal der u toegezondene bladen bedraagt nu reeds 2600 en sluit met het woord *Schoorsteenpul*.⁷¹

⁶⁹ Aan welke lijst Oudemans refereert is mij niet bekend.

⁷⁰ De boekhandel/uitgeverij die bekend staat als 'Brill' werd opgericht in Leiden in 1683 door Jordaan Luchtmans. Hij specialiseerde zich in het uitgeven en verkopen van taalkundige en theologische boeken. Het bedrijf bleef tot 1848 in bezit van zijn nakomelingen. Evert Jan Brill, zoon van de laatste bedrijfsleider onder de familie Luchtmans, nam in 1848 het bedrijf over toen er niemand van de familie meer beschikbaar was. Zie [Erfgoed Leiden](#).

⁷¹ Het woord *schoorsteenpul* – een vaas voor op de schoorsteenmantel – is niet opgenomen in het WNT, het *Woordenboek der Nederlandsche Taal*.

Zonder papier kan ik nu niet voort, en zonder uwe toestemming durf ik niet meer bestellen.

De reden van uw niet-antwoorden kan gelegen zijn 1° daarin dat Nijhoff die pakketten niet behoorlijk heeft verzonden, maar eenigen tijd opgehouden. 2° daarin dat gij geen tyd hebt gehad de pakketten te openen, niet vermoedende dat er een brief was bijgevoegd. 3° daarin, dat gij ongesteld zijt geweest, en op deze gedachte kwam ik, doordien gij bij de laatste zitting der akademie niet present waart.

Reeds leggen er bij mij weder verscheidene pakken voor u gereed, die ik u wekelijks zal toezenden.

Wees nu zoo goed mij zoo spoedig mogelijk te antwoorden.

Ik hoop in uw plan te werken, door de meest gewone Nederlandsche namen en hoedanigheden uit de werken van Herklots en Schlegel, getiteld: De dieren van Nederland,⁷² op te teekenen, zoo als *adderslang* wel te onderscheiden van *slangadder*; *boomkikvorsch*, *appelvink* en dergelijken, of zijn deze werken, die *zeer zeer* belangryk zijn, reeds onder handen genomen.

Honderde gewone namen zijn noch in W. noch in M. te vinden, en deze behooren mijns bedunkens zeer zeker in ons woordenboek thuis.

Ik heb het mij toegezondene werk over de spelling met veel genoeg gelezen en de aanneeming der letter y heeft my zeer veel genoeg gedaan.⁷³

De letter *d* verwisselt wel in *j* zoo als *doder* = *dojer*,⁷⁴ maar niet in *ij*, zoodat ik mij met *broeijen* van *broeden*, *naaijen* van *naden* freq. *naderen* nooit kon vereenigen, maar nu gaat *broeyen* en *naayen* heel goed.⁷⁵

Wees met Mevrouw hartelyk van ons gegroet, en geloof mij t.t.

Oudemans.

Brief 14 (10 maart 1863)

Arnhem, 10 Maart 1863.

Waarde en zeer geachte Vriend!

Heden heb ik aan Nyhoff ter verzending aan uw adres doen overhandigen een pakje, waarin weder 400 bladen, het geen met de reeds toegezonden 2600, nu juist 3000 uitmaakt.

Gy ontvangt nu van A nog 13 stuks

B 40

⁷² Hermann Schlegel (1804-1884), *Natuurlijke historie van Nederland : de dieren van Nederland: gewervelde dieren*. [4 delen.] Haarlem, 1860-1862. J.A. Herklots publiceerde in 1862 in twee delen *De dieren van Nederland*.

⁷³ L.A. te Winkel & Matthias de Vries, *De grondbeginselen der Nederlandsche spelling - ontwerp der spelling voor het aanstaande Nederlandsch woordenboek* (Leiden, 1862).

⁷⁴ Idem, p. 27.

⁷⁵ Idem, p. 27-28.

C	1
D	17
E	2
F	5
G	18
H	12
I en J	7
K	40
L	8
M	14
N	6
O	8
P	15
R	25
S	169
Maakt	400

Hiernevens gaat ook eene Nota van Nijhoff voor ½ riem papier.⁷⁶ Het vorige papier was voor mij te dun, dus heb ik een beter en dus iets duurder soort genomen.

Ik wenschte dat gij eens in het Middeneeuwsch Latynsch Woordenboek⁷⁷ voor mij opzocht de ware beteekenis van

*Ad morganitam*⁷⁸

dat hetzelfde is als ons *morganatisch* (huwelijk).⁷⁹

Het gewone Latijn heeft dit woord niet.

Het heeft geen haast, maar gij [sic, RdB] mij een postwissel zendt, zou uwe etymologische verklaring mij hoogst welkom zijn.

Ontvang met Mevrouw onze hartelyke groeten en geloof mij als altijd.

t. t.

Oudemans.

Brief 15 (31 maart 1863)

⁷⁶ Een riem papier bestond in Nederland doorgaans uit 500 vel papier. In de negentiende eeuw bevatte een Amsterdamse riem 550 vellen papier.

⁷⁷ Het bepaald lidwoord *het* doet vermoeden dat Oudemans refereert aan een specifiek woordenboek, te weten het bekende *Glossarium ad scriptores mediae et infimae latinitatis* (1678) van Charles du Fresne, sieur du Cange (1610-1688), dat verschillende malen heruitgegeven werd.

⁷⁸ Het WNT schrijft dat de woordcombinatie *matrimonium ad morganaticam contractum* door Du Cange is gevonden in een tekst uit 1552. Zie WNT s.v. [MORGANATISCH](#).

⁷⁹ Bij een morganatisch huwelijk hebben de vrouw en de kinderen uit dat huwelijk slechts beperkte rechten. Zie WNT s.v. [MORGANATISCH](#).

Arnhem, 31 Maart 1863

Amice!

Veertien dagen geleden heb ik aan U verzonden 500 bladen, hetgeen met de vorigen 3500 uitmaakte. Heden zend ik u weder 500 bladen, dus dit maakt zamen 4000.

Toen ik u den 17^{en}⁸⁰ dezer schreef verzond ik tevens de nota van Nijhoff, en deed u twee taalkundige vragen. Ik had mij geveleid dat ik daarop spoedig met eenig antwoord zou verblijd worden, doch tot heden werd ik daarin te leur gesteld. Ik weet het, gij hebt drukke bezigheden, maar mij dunkt, iemand die zoo werkzaam is, om u ter zijde te staan, verdient wel eene spoedige beantwoording als hy iets vraagt. Ik zal echter geene verwijtingen doen, en mijn oordeel opschorten tot ik van de reden uwer stilzwijgenheid worde ingelicht.

Zend mij nu s.v.pl. uw antwoord op mijne vragen, en de rekening van Nijhoff om die te laten voldoen.

Ontvang myne hartelijke groeten en geloof mij

t t.

Oudemans.

Brief 16 (26 mei 1863)

Arnhem 26 Mei 1863

Amice!

Hiernevens heb ik het genoeg U het restje myner verzamelde woorden met en zonder aanhalingen, ten getale van *Zeshonderd* aan te bieden, makende met de vorige 4000, nu 4600 bladen papier.⁸¹

Welk eene rijke verzameling van woorden, welke noch in *W* noch in *M* gevonden worden. Ik hoop dat mijne moeite niet vruchteloos is geweest, en dat gij er dus veel van zult kunnen gebruiken.

Hiernevens bied ik u ook mijnen photographie aan.⁸² Schrijf mij eens of het naar uw zin gelijk.

Uit de Couranten meen ik gezien te hebben, dat Mevrouw u weder in het bezit van een telg gebracht heeft.⁸³ Ontvang gy en Mevrouw daarover onze hartelijke gelukwensching, en het zal mij hoogstaangenaam zijn, veel goeds van kraamvrouw en kind te vernemen.

⁸⁰ Deze brief is niet bewaard gebleven.

⁸¹ Uit een brief van 27 november 1864 aan Arie de Jager blijkt dat Oudemans onvermoeibaar door is gegaan: "Ik heb een exemplaar van het Woordenboek ten geschenke gekregen, nu dat mocht dan ook wel, daar ik in alles meer dan 16000 bladen papier aan het W.b. geleverd heb" (Sanders 1998: 94).

⁸² Waarschijnlijk gaat het hier om de (ongedateerde) foto die op de achterkant van Sanders 1998 staat.

⁸³ Op 10 mei 1863 werd in Leiden [Johan Herman de Vries](#) geboren, het derde kind uit het huwelijk tussen Matthias de Vries en Geertrui Johanna Gockinga (1824-1890). In verschillende Nederlandse dagbladen werd zijn geboorte

Ontvang onze hartelyke groeten en geloof mij

t t

Oudemans.

Brief 17 (6 januari 1865)

Arnhem 6 Janⁱ 65

Zeer waarde Vriend.

Ik heb de Nederl. Historie⁸⁴ tot f° 466 reeds gelezen, en daarin een duizendtal woorden reeds gevonden, die niet in het Woordenboek voorkomen of daar, naar mijn gevoelen, verkeerd verklaard zijn.

Ook de verloren zoon Aanbiedenis heb ik op f° 416,30 en 420,15 gevonden, maar den naam *Alaba* nog niet ontmoet.

My dunkt als Van Dijk⁸⁵ of een ander uwer helpers van bl. 466 af, alleen maar naar den naam van *Alaba* zochten, dat toch door de kapitale A licht te vinden is, dan zou de plaats spoedig kunnen gevonden worden.

By deze gelegenheid zend ik u eene lyst van woorden waarvan ik de plaats weet, en die u wellicht te pas kunnen komen. Zij zijn Achterhaalen, Achterweezen, Achtereb, Aanstichter, Afdraf, Aanopperen, Afwallen, Aankoomst voor *toegang*. Anxtelyk men denke hier om het Eng. anxious, Assabren, Angelotten, Aarzelen, Afgeholt, Aansteecken voor aanhitsen, Achtervolgen voor naleven, nakomen, Aanhechten, Anendan, Achterklap voor verkeerd bericht, Aankeeren (Zich) voor zich storen aan, Aandraaghen, Afstaan, Aanschyn voor aangezicht, Afstel, Altoos voor ten minste, Afweiden voor afwijken, Aangezien voor bedoeld, gemunt op, Aangaan voor goedkeuren, Achterraadt, Afwyzigh, Afbrek voor Verminking. Aangezicht voor aanzien, verhouding, toestand Aanleggen, Aanvergen, Aanspreken Eng to call on, Aanhaalen, Als nu en als dan, Afbrek voor verlies, achteruitgang,

aangekondigd. Daarbij werd alleen de naam van de moeder, het geslacht van het kind en een enkele maal de geboortedag vermeld. De oudste vermelding stond voor zover mij bekend in de [*Oprechte Haarlemsche Courant*](#) van 12 mei 1863.

⁸⁴ Het betreft P.C. Hoofts *Nederlandsche Historien*. Er waren in de negentiende eeuw twee edities van dat werk verschenen: tussen 1820-1824 bezorgden [M. Siegenbeek, A. Simons en J.P. van Cappelle](#) de tekst in acht delen en twee decennia later gaf [W.A. Hecker](#) het in vijf delen uit tussen 1843-1846. Omdat Oudemans spreekt over folio's – en niet over pagina's – zal hij een oudere druk gebruikt hebben. Vermoedelijk was dat de uitgave van 1677, omdat hij van die druk melding maakt in zijn brief van 18 augustus 1867 aan Arie de Jager (zie Sanders 1998: 100).

⁸⁵ Oudemans doelt op de Leidse onderwijzer [Johannes Adrianus van Dijk \(1830-1908\)](#), samen met L.A. te Winkel vanaf de vierde jaargang de redactie vormde van *De Taalgids*. Hij trad toe nadat De Jager vanwege een conflict met Te Winkel zijn redacteurschap had neergelegd. Op 23 september 1863 schrijft Oudemans aan Arie de Jager over Van Dijk: “Iemand, die ik uit armoede en vertwijfeling letterlijk gered heb” (Sanders 1998: 91-92).

Aasken voor de eerste en voornaamste, Aanhoudt, Afleggen, Armoede, Afbalderen, Afsmyten, Afles, Aakelykheit, Aandienen, Afgaan (In 't), Achterblyven, Aazen voor te eten geven, de spyze toereiken, Afgebeezicht, Afstaan, Aanschouw nemen, Afzigtig voor hachelyk, moeilijk, gevaarlijk, Aantaal voor spraakzaamheid, minzaamheid.

Mocht gy de plaats van een dier woorden willen weten, gy hebt maar te schryven

Als gij mij weder eens schryven wildet, deel my dan eens uwe gedachte over De Jagers Recensie mede.⁸⁶ Een ding is waar, dat Te Winkel de man niet is voor wien velen hem aangezien hebben. Ook mij heeft hij zeer ondankebaar behandeld, en wellicht zal ook *ik* in de gelegenheid komen, er iets in het publiek over te zeggen.⁸⁷

Nu vriend, om uwent wille en niet om de wille van Te Winkel wil ik zooveel ik kan, voor het Woordenboek nuttig zijn, en ik blijf yverig aan Hooft werken, waar door ik weldra in staat zal zijn, u veel inlichting uit diens werken te geven.

Ontvang benevens Mevrouw onze heilgroete met nieuwjaar en geloof my als altijd

t. t

Oudemans

⁸⁶ A. de Jager schreef in *De Tijdspiegel*. Jaargang 20 (1863), pp. 482-496 onder de titel 'Weder eene nieuwe spelregeling' een kritische recensie over onder andere Te Winkels *De Grondbeginselen der Nederlandsche Spelling. Ontwerp der Spelling voor het aanstaande Nederlandsch Woordenboek* (Leiden, 1863).

⁸⁷ Te Winkel had het geheel verbruid bij Oudemans. Op 23 september 1863 schreef hij aan Arie de Jager dat "Te Winkel, die alle vriendschap, alle mogelijke beleefdheden bij mij aan huis genoten heeft, en die mij en mijne vrouw op de allergemeenste, ondankebaarste wijze, waarschijnlijk door logentaal van opstokers, behandeld heeft, daarover schriftelijk excuus gevraagd, maar mijne brieven over dat onderwerp, onbeantwoord gelaten heeft" (Sanders 1998: 91). Wat Te Winkel precies misdaan had, is mij niet duidelijk geworden. Jaren later – op 8 juli 1866 – blijkt Oudemans' houding tegenover Te Winkel verder verslechterd te zijn: "Hij is de man niet, voor wien wij allen hem hebben aangezien. Hij vleit, hij kruipt, hij houdt zijne overtuiging, zijne meening in, voor allen die hem voordeel kunnen zijn, voor anderen die hem geen voordeel kunnen aanbrengen is hij een ware Cerberus, en ik verlang dien man, dien ik weldaad op weldaad bewezen heb, nooit meer te zien" (Sanders 1998: 98-99).